

land, ikke et indre kald el. lign.; det var Grønlandseventyret, der åbnede hans øjne for missionens muligheder. I sammenhæng hermed fremhæves Hans Egedes faste forankring i den ortodokse teologi; han havde vel læst en del pietistisk litteratur, men det var blot, når han skulle begrunde sin mission i Grønland, at han tyede til pietistiske elementer.

Ole Degn

Poul Thestrup: The Standard of Living in Copenhagen 1730-1800. Some methods of measurement. (Gad, 1971). 302 s.

Afhandlingen om levestandarden i København 1730-1800 er en besvarelse af Københavns Universitets prisopgave for 1968, hvor der ønskedes en redegørelse for kilderne til belysningen af befolkningens levestandard i Danmark i det 18. årh. Når Poul Thestrup har indskrænket sig til København i perioden 1730-1800, skyldes det både praktiske og metodiske overvejelser. Det prismateriale, der ligger til grund for undersøgelsen, og som er indsamlet af Institut for Økonomisk Historie ved Københavns Universitet, koncentrerer sig om tiden efter 1730 og er særlig righoldigt for Københavns vedkommende. Hertil kommer, at fødevareproduktionen inden for Københavns volde ikke var stor, således at de oplysninger, konsumtionsregnskaberne giver om de til hovedstaden indførte varer, i høj grad kan tages som udtryk for den mængde fødevarer, der var til rådighed for befolkningen.

Og Thestrup er i høj grad interesseret i at kende fødevaremængden, som befolkningen forbrugte. Han måler nemlig levestandarden ved en undersøgelse af 3 forskellige faktorer: Er-

næringsforholdene, reallønnen samt sundhedstilstanden gennem anvendelsen af den såkaldte P-indikator.

Ernæringsforholdene søges klarlagt gennem fødevareforbruget, der undersøges på to forskellige måder. Den ene viser forbruget i institutioner som flåden, et hospital og to plejehuse. Der lægges imidlertid ikke megen vægt på disse institutioners forbrug i behandlingen, bl. a. fordi man ikke kan betragte forbruget her som repræsentativt for hele befolkningen, men vel også fordi en undersøgelse af konsumtionsregnskaberne har givet Thestrup et bedre og mere detaljeret materiale. Den anden måde at analysere fødevareforbruget består således i en opregning af den mængde fødevarer, der i konsumtionsregnskaberne ses indført til København år for år. Hertil må lægges den søværts import, der for perioden 1730-69 er veloplyst, mens den for årene 1770-1800 er beregnet af Thestrup på grundlag af et mere spredt materiale. Også københavnernes egen fødevareproduktion tages der hensyn til. Her begår Thestrup i øvrigt et fejlskøn. På grundlag af oplysninger hos Begtrup om, at køer i København producerede 12-24 potter mælk om dagen, beregner han (s. 46) den årlige mælkeproduktion pr. ko til 6570 potter mælk ved at gange gennemsnittet, 18 potter, med 365. Det er meget urealistisk at regne med, at en ko giver mælk hver dag året rundt, ligesom en daglig mælkeydelse på 18 potter også er ganske usandsynlig som gennemsnit. At Thestrups tal er forkerte fremgår også af, at 6350 l mælk pr. ko om året, som de 6570 potter svarer til, er dobbelt så meget, som en ko ydede i begyndelsen af dette århundrede, og det ligger ca. 50 pct. over, hvad køer gennemsnitlig yder i dag. Selv om de københavnske køer

har gået i en salig rus, fordi de levede af mask, har de umuligt kunnet give så meget mælk. 25 pct. af Thestrups tal er sikkert mere realistisk.

Den samlede fødevaremængde, der var til rådighed i København, omregnes herefter til kalorier, og dette tal divideres med et af Thestrup beregnet årligt indbyggertal. Herved når han frem til en talrække, der viser den mængde kalorier, der var til rådighed pr. person pr. dag. Beregningen tyder på, at kaloriemængden i tiden 1730–1800 var tilstrækkelig, måske bortset fra årene 1746–54, da kvægpesten hærgede. Samtidig peger tallene på, at den daglige kaloriemængde ikke steg væsentlig gennem de 70 år.

Reallønnen vurderer Thestrup ved at sammenligne et prisindeks for fødevarer og brændsel med en række lønoplysninger. Prisindekset opstilles på en måde svarende til vore dages pristal, idet Thestrup på grundlag af konsumtionsregnskaberne for årene 1731 og 1750 opstiller budgetter for det årlige forbrug pr. person og beregner udgifterne til dette forbrug årligt for perioden 1730–1800 ved anvendelse af de skiftende priser. En sammenstilling af prisindekset med lønoplysninger for arbejdsmænd og håndværkere giver ikke noget klart billede, men viser dog, at arbejdsmænd havde samme realløn i slutningen af perioden som i begyndelsen, men at der undervejs havde været betydelige svingninger. For bygningshåndværkerens vedkommende synes reallønnen at have været faldende.

Den tredje og sidste metode, Thestrup anvender til at måle levestandarden, er den såkaldte P-indikator-metode, der er blevet udviklet af forskere inden for Verdenssundhedsorganisationen som led i forsøg på at måle levestandarden i forskellige for-

mer for lande. Ved P-indikator forstås det procenttal, der fås når antallet af døde på 50 år og derover sættes i forhold til det samlede antal døde. Det har vist sig, at P-indikator-tallene er væsentlig højere for i-lande end for u-lande. Thestrup undersøger forholdene i Helligåndskirkens sogn, der kan anses som repræsentativ for hele København. Resultatet er, at P-indikator-tallene svinger betydeligt år for år, men den generelle udvikling er en uforandret trend fra 1730 frem til 1770'erne, en stigende trend fra midten af dette årti frem til begyndelsen af 1780'erne, hvorefter udviklingen stabiliserer sig århundredet ud.

En stigning i P-indikator-tallene kan skyldes flere forskellige forhold, der ikke alle er udtryk for en stigende levestandard, men Thestrup når frem til efter en meget grundig og kritisk undersøgelse af tallene, at stigningen i 1770'erne forårsages af en faldende børnedødelighed samt en højere gennemsnitsalder for de voksne døde, altså forhold der kan tages som udtryk for en stigning i levestandarden.

To hovedspørgsmål rejser sig i forbindelse med Thestrups bog. Det ene er, om det er forsvarligt at anvende en så avanceret statistisk metode, som Thestrup gør, på et materiale fra det 18. årh. Thestrup er selv udmærket klar over dette problem, og som den grundige og hæderlige forsker, han er, diskuterer han i en stor del af bogen, hvorvidt materialet og de heraf dragne tal er pålidelige. Han skønner talrige steder over, hvor store udsving mangler i materiale og metoder vil medføre. Det er ikke tilfældigt, at bogens undertitel er: *Some methods of measurement*. Alligevel er der en del vidnesbyrd i bogen om, at Thestrup tillægger sine beregninger større vægt end de kan tåle. Et fin-

gerpeg herom får man allerede i kapitel 2, hvor befolkningstallet for København beregnes år for år. De beregnede tal angives uafrundede, altså f. eks. et befolkningstal for 1780 på 85.367, et tal der med garanti ikke er korrekt. Det ville dog have været rimeligere at anføre 85.400 eller måske snarere 85.000. Et andet og væsentligere eksempel findes i beregningen af reallønnen, der først og fremmest er baseret på en sammenligning mellem det af Thestrup opstillede prisindeks og arbejdsmandslønnen pr. dag for kommunalt ansatte. Påfaldende i lønudviklingen for arbejdsmændene er en kraftig stigning i 1750'erne, hvilket giver sig udslag i en endnu stærkere reallønstigning, da priserne samtidig er faldende. Spørgsmålet er, om denne udvikling er tilstrækkelig bevist gennem Thestrups oplysninger. Undersøger man nemlig det samlede antal arbejdsdage (appendix 4.01), som de kommunale arbejdsmænd havde i 1753, det år hvor den kraftige lønstigning finder sted, finder man tallet 6187. Regner man med et årligt antal arbejdsdage på 300 pr. mand, hvilket Thestrup gør i anden forbindelse, vil det sige, at lønoplysningerne er baseret på ca. 20 mand. Selv om der regnes med et årligt antal arbejdsdage pr. mand på 150, hvad der sikkert er mere realistisk, kan man vel næppe anse lønoplysninger for ca. 40 mand som repræsentative for lønudviklingen i København. Og det slet ikke, når man i de øvrige lønoplysninger for håndværkere ikke finder en tilsvarende stigning på samme tid.

Det andet væsentlige punkt i en vurdering af Thestrups bog er – som allerede bedømmelsesudvalget for prisopgaven påpegede – hans fåtallige konklusioner. Hyppigt overlades det til læseren at vurdere rækkevidden

af de fremlagte vidnesbyrd, og her kunne man nok ved udgivelsen af bogen have forbedret prisopgaven med flere kommentarer og konklusioner. Dette forekommer så meget mere nødvendigt, som de tre faktorer, levestandarden måles med, ikke giver ensartede udsagn om udviklingen.

Når der er anvendt så megen plads på en omtale af Thestrups bog om levestandarden i København 1730–1800, skyldes det, at der her foreligger en bog, der ved sin anvendelse af avancerede statistiske metoder er nyskabende inden for dansk historieforskning. Det er et prisværdigt arbejde, der er lagt i bogen. Men det er tvivlsomt, om afhandlingen er det sidste ord i vurderingen af det 18. årh.'s levestandard. Man kan sige, at Thestrup har hævet vores uvidenhed herom op på et højere plan.

Christian R. Jansen

Palle Friis, Holger Rasmussen og Svend Thomsen: De næsten ukendte. Skildrier fra 1800-årene. (Nyt Nordisk, 1971). 96 s.

Det er en billedsamling, der rummer godt 900 eksempler på naiv kunst fra det 19. århundredes Danmark. Udvalget omfatter både topografiske billeder og situationer fra købstadlivet. Teksterne siger kort, hvad billederne forestiller; derimod er der ikke, som man måske kunne have ventet, en større samlet tekst, der behandler emnet. Der kunne nok ellers være behov for en sådan fremstilling, der tilgodeså både billedernes kildeværdi (er måske ikke så stor, som det »tilforladelige« ydre lader tro) og deres funktion, samt gav dem en kunstnerisk placering.

Vagn Dybdahl